

**ZAŁOŻENIA SEMANTYKI KONTRASTYWNO-LEKSYKALNEJ
NA PRZYKŁADZIE POL. – *DOM*, BUŁG. – *DOM/KĄŠTA*,
NIEM. – *HAUS*, ANG. – *HOUSE/HOME*¹**

Iwona Nowakowska-Kempna
Akademia im. J. Długosza w Częstochowie

**THE ASSUMPTIONS OF CONTRASTIVE LEXICAL SEMANTICS
FOR AN ANALYSIS OF THE POLISH *DOM*, THE BULGARIAN
DOM/KĄŠTA, THE GERMAN *HAUS*, AND THE ENGLISH
*HOUSE/HOME***

Iwona Nowakowska-Kempna
Jan Długosz University of Częstochowa

Lexicological studies require the analytical depth that is indispensable to the lexical semantic analysis, that is, the notion of conceptualisation in cognitive studies and the broad perspective that includes etymology and the semantic clustering model of a lexeme, and polysemy. A detailed analysis is provided by first contrasting data from two or more Slavic languages and then contrasting the data from Slavic languages with the data from Germanic and/or Romance languages. Although semantic similarities in all languages are connected with the axiological layer of *dom* as the good, and in consequence, as value, and with such elements of conceptualisation as ‘a building for living in, usually where people live’ and the polysemy of *dom*, semantic differences are to be found in its construal, cultural, social, and historical experiences ingrained in phraseology and proverbial expressions (paroemia), as well as in metaphorical lexis.

Key words: *cognitive studies, conceptualisation, conceptual domain, contrastive lexical semantics, polysemy, phraseology, axiology, house/home*

---

¹ W niniejszym artykule zostały wykorzystane niewielkie fragmenty tekstu B. Bierwiaczonka (2016) i H. Kaczmarek, E. Pawlikowskiej-Asendrych (2016) dotyczące wspólnych elementów analizy kontrastywnej leksemów *house*, *Haus* oraz bułgarskiego *dom/kąšta*.

1. Przedmiot i cel badań

Pojęcie *dom*, *kášta/dom* należy nie tylko do podstawowego zasobu słownictwa, lecz także do symboli ważnych w życiu człowieka. Wskazuje na bezpieczeństwo, intymność, prywatność człowieka jako miejsca, które daje ludziom schronienie, w którym żyją, zwykle w rodzinie. Dom daje poczucie spokoju i wolności, umożliwia wykonywanie wielu życiowych czynności, organizuje życie człowieka (Masłowa 2004: 70). Staje się miejscem odseparowanym od świata, od „otaczającego je chaosu, przestrzeni i zdarzeń” (Pazio-Wlazłowska Rotmistrowa 2014: 12). Dobrze służy swoim mieszkańcom.

Dom ma kilka znaczeń, należy do wyrażeń polisemicznych, co – uwzględniają słowniki. Definicje leksykograficzne dobrze odsłaniają elementy językowego obrazu świata (Bartmiński 1990, 2014, Chlebda 1993, 2000) i wskazują na utrwaloną dobrze w języku jego wieloznaczność.

Przykładowo w korpusie elektronicznym języka niemieckiego DWDS (2016) występują znaczenia:

- 1) aus Wänden und Dach errichtetes Gebäude für Menschen
  - a) zum Wohnen, Wohnhaus
  - b) öffentliches, zweckbestimmtes Gebäude
  - c) dort, dorthin, wo man ständig wohnt, heim
- 2) die Gesamtheit der zu 1 gehörenden Personen
  - a) alle Bewohner eines Hauses (pot.)
  - b) Familie
  - c) Dynastie
  - d) Zuhörerschaft (im Theater)
  - e) Volksvertretung, Ständevertretung, Parlament
- 3) Hauswesen, Wirtschaft einer Familie
- 4) Gehäuse der Schnecke (pot.)
- 5) ein fideler Mensch, alter Freund (salopp).

DUDEN (DUDEN 2007: 768 – 769) proponuje również pięć znaczeń:

- 1)
  - a. Gebäude, das Menschen zum Wohnen dient
  - b. Gebäude, das zu einem bestimmten Zweck errichtet wurde
  - c. Wohnung, Heim, in dem jemand ständig lebt
- 2) Gesamtheit der Hausbewohner (pot.)
  - a. Gesamtheit von Personen, die sich in einer bestimmten Funktion in einem bestimmten Haus aufhalten, dort tätig sind
  - b. Familie
  - c. Haushalt, Wirtschaft, Hauswesen einer Familie

- 3) Dynastie, [Herrscher]geschlecht
- 4) Person, Mensch (pot.)
- 5) a. Tierkreiszeichen in seiner Zuordnung zu einem Planeten (astrol.)
- b. einer der zwölf Abschnitte in die der Tierkreis eingeteilt ist (astrol.).

Propozycje zawarte w poszczególnych słownikach nieco się różnią, gdyż w słowniku DWDS występuje znaczenie czwarte `Gehäuse der Schnecke`, które nie jest ujęte w słowniku DUDENA. W DUDENIE natomiast pojawia się znaczenie piąte z obszaru astrologii, które nie występuje w korpusie elektronicznym DWDS.

Słownik języka niemieckiego PONS (PONS 2004: 596) przytacza cztery znaczenia:

- 1) ein aus Beton, Steinen, Ziegeln usw. gebautes Gebäude mit meist rechteckigem Grundriss, das in verschiedene Räume und Stockwerke aufgeteilt ist und das Menschen als Wohnung oder Arbeitsraum dient
- 2) ein Unternehmen, eine Institution oder Spielstätte
- 3) die Bewohner oder Besucher eines Hauses/ einer Spielstätte
- 4) Adelsfamilie.

Oznacza to, iż w powszechnie używanych słownikach języka niemieckiego powtarzają się cztery znaczenia leksemu Haus:

- a) budynek, który służy do mieszkania lub życia,
- b) grupa ludzi wspólnie mieszkająca i charakteryzująca się pewnymi cechami,
- c) instytucja, przedsiębiorstwo,
- d) dom jako osoba (pot.).

W języku polskim (Dunaj, red 1996: 185) wymienia się w podstawowym znaczeniu ogólnym zarówno

- 1) budynek- miejsce zamieszkania, jak również siedzibę instytucji, sklepów, zakładów pracy itp. Oprócz tego pojawiają się:
- 2) mieszkanie, lokal,
- 3) najbliższą rodzinę mieszkającą razem, domowników
- 4) sprawy rodzinne, zajęcia i obowiązki, gospodarstwo domowe;
- 5) dynastię, rodzinę, ród;
- 6) nazwę instytucji lub budynek, w którym instytucja się mieści.

W słowniku elektronicznym języka polskiego (WSJPPAN, 2016) wymienia się następujące kategorie:

- 1) budynek,
- 2) mieszkanie,
- 3) rodzina,

- 4) gospodarstwo,
- 5) dynastia, ród,
- 6) placówka
  - a. placówka różnego rodzaju, organizacje placówki opiekuńcze i kulturalne, stosunki, grupy i organizacje społeczne;
  - b. siedziba placówki,
- 7) instytucja
  - a. instytucja usługowa;
  - b. siedziba instytucji usługowej
- 8) ośrodek będący miejscem spotkań itp.

W języku bułgarskim (Dečeva 1997) w definicji *domu*||*kăšta* dwa określenia:

- 1) *kăšta* `budynek` oraz
- 2) apartament `mieszkanie` `żilište`. Dokładna definicja bułgarskiego *dom/kăšta* obejmuje (Dečeva 1997) 5 znaczeń.

W języku bułgarskim Dečeva (1997) podaje:

ДОМ, -ѲТ М – 1. Къща или апартament за жилище на отделно семейство. *Тук е нашият дом.* 2. Покъщина, домакинство. *Сбирам дом и къща.* 3. Семейство, род. 4. Роден кът, родина. *Искам да се завърна у дома си.* 5. Учреждение или заведение за обществени нужди. *Детски дом. Почивен дом.*

W Słowniku BAN (Čolakova, red 1984: 253 – 254) znaczenia słowa DOM tworzą łańcuch polisemiczny wyznaczony przez 7 znaczeń:

- 1) *žilište* na otdelno semejstvo (*kăšta* ili apartament);
- 2) *blizkite*, koito *živejat* zaedno v edno *žilište*, semejstvo;
- 3) *dăržavno*, obštstveno ili *tărgovsko* učreždenie s opredeleno pred na značenje, koeto obikn. zaema otdelno pomeštenie ili sgrada;
- 4) *sgradata*, *kădeto* se pomeštava tova učreždenie;
- 5) dial. *pokăština*, *domakinstvo*;
- 6) ostar. *kniž. dinastija*, *rod*;
- 7) ostar. *kamara*, *narodno săbranie*, *parlament*.

Należy odnotować informację istotną dla owego łańcucha, czyli fakt, iż DOM należy do kategorii MIESZKANIE dla oddzielnej rodziny, a sprawą drugorzędną jest, czy to jest odrębny budynek czy mieszkanie w kamienicy, bloku itp. Pozostałe pięć znaczeń podzielane są z innymi słownikami, a w znaczeniu PARLAMENT należy do specyfiki bułgarskiej.

Słowo KĂŠTA (Čolakova, red. 1995: 180 – 181) należy w pierwszej kolejności do kategorii BUDYNEK/SGRADA będąc budynkiem zamieszkałym przez ludzi, a dzięki generalizacji CAŁOŠĆ za CZĘŠĆ oznacza także mieszkanie.

W ten sposób, chociaż leksemy *dom* i *kăřta* różnią się klasyfikacją generalną: *řiliřte* – *sgrada* i definicjami prototypowymi: DOM – *řiliřte* na oddelno semejstvo` wobec KĂřTA – *sgrada* za *řiliřte* na oddelno semejstvo`, to w uřyciu języka, zwłaszcza języka codziennej komunikacji, oba leksemy uřywane să najczęściej wymiennie – różnica dotyczy kolejnych znaczeń i zestawień z leksemem DOM.

Biorąc pod uwagę, iż w języku bułgarskim na określenie pojęcia DOM istnieją dwa leksemy *dom* i *kăřta* trzeba podkreślić, iż *dom* oznacza zwykle *sgrada* `budynek` i *řiliřte* `mieszkanie` i bywa tutaj uřywany wymiennie, to *kăřta* naleřy w pierwszym rzędzie do kategorii `budynek/sgrada`, oczywiřcie słuřący do zamieszkania przez ludzi. W podsumowaniu naleřy zaznaczyć, iż *kăřta* włącza przede wszystkim pojęcie budynku `sgrada`, w którym ųyją ludzie, a *dom* – `budynek|mieszkanie + rodzina`. Tak wynika z przeprowadzonych ankiet i zebranego materiału językowego. W zwiăzku z tą repartycją, różne jest uřycie tych wyrażeń we frazeologii oraz systemie przydawek zawęųających lub rozszerzających znaczeń, określeń uszczegóławiających czy charakteryzujących typy domów, działalności, siedzib itp. Różnią się więc zakresem hiponimów.

Szczegółową analizę tych zjawisk naleřy przedstawić w oddzielnym artykule, w niniejszym tekřcie zostaną one jedynie zasygnalizowane.

2. Onomazjologia

Autorzy słowników języków angielskiego i niemieckiego, polskiego i bułgarskiego să zgodni, ųe podstawowe znaczenie leksemu *Hause, Haus, dom, dom/kăřta* jest `miejsce, w którym ųyją i mieszkają ludzie`. W języku angielskim jako nazwy hiperonimiczne występują: *hause, home, residence, dwelling, dwelling place, abode, household, home stead, domicile lodgings, quarters, building, edifice* (The Oxford Thesaurus 1991). W języku angielskim mamy tutaj dwa leksemy *house* i *home*, w języku bułgarskim *dom* i *kăřta*, których znaczenie i występowanie w znacznej mierze się pokrywają (oba leksemy mogă oznaczać `budynek w którym ųyją i mieszkają ludzie` jak i `mieszkanie, w którym ųyją i mieszkają ludzie`, gdzie *mieszkanie* bułg. *řiliřte/apartament* nie jest odrębnym budynkiem, tylko jego częścią, chociař najczęściej *kăřta* oznacza `budynek/sgrada`, a *dom* łączy obie kategorie semantyczne por. uwagi poprzednie). Mořliwe jest wszakųe uřycie metonimiczne uszczegóławiające *kăřta* w sensie `mieszkanie` a nie: `budynek` (CAŁOřĆ za CZĘřĆ).

W języku bułgarskim występują tutaj:

ЖИЛИЩЕ, дом, квартира, апартамент, къща.

Общо значение. Помещение за живеене.

жилище: едно или няколко помещения в сграда, в които някой живее постоянно или продължително време.

дом: жилището на едно семейство.

квартира: помещение за живеене, което обикновено се наема, състоящо се от една или няколко стаи.

апартамент: самостоятелно жилищно помещение в голяма сграда, състоящо се от една или повече стаи и сервизни помещения, разположени на една площ.

къща: самостоятелна сграда за жилище на едно или повече семейства.

Analiza semazjologiczna pozwoli lepiej i szerzej opisać repartycje obu wyrazów *dom* i *kāšta* oraz ich połączenia z innymi leksemami.

W języku bułgarskim najważniejsze leksemy o znaczeniu `budynek, w którym mieszkają ludzie` to: *kāšta*, *dom*, *koliba* `chata, chałupa`, *bliznak* `bliźniak`, *segment* `dom szeregowiec`, *vila*, *nebostrāgač* `wieżowiec|drapacz chmur`, *mravunjak* `mrówkowiec, duży blok`. Brak jest obiektów i określeń typu *czworaki* – desygnat ten można oddać jako *žilište za prislugata* lub *slugijsko žilište* `mieszkanie dla służby`. Wysokościowiec lub wieżowiec może zostać przetłumaczony jako *mногоетаžen blok* lub *mногоетаžna kooperacija* a blok z paneli jako *panelen blok*.

Analizując układ frekwentatywny podstawowych leksemów, można posłużyć się słownikiem Cvetanki Nikolovej (1987) poświęconym frekwencji podstawowego słownictwa potocznego bułgarszczyzny w odniesieniu do 100 000 słowoform. Oddaje go tabela nr 1. Frekwencja słów oznaczających *dom*.

Tabela nr 1. Frekwencja słów oznaczających *dom*

Leksem	Frekwencja według Słownika C. Nikolovej (1987)	Średnia frekwencja wg Słownika C. Nikolovej (1987) rankingowa
dom	26 050	20/4
kāšta	30 132	16/5
kooperacja	00 120	3/2
koliba	–	–
blok	30 125	19/4
vila	000 30	6/1
imение	00 100	1/1
rezidencja	–	–
nebostrāgač	–	–

Źródło: Nikolova 1987

Uderzająca jest bardzo duża frekwencja słów *kášta* – ponad 30 000, *dom* – ponad 26 000 oraz *blok* – ponad 30 000 słowoform. *Willa* występuje 30 razy, a posiadłość|dwór – *imение* aż 100 razy, natomiast brak jest poświadczeń słowa *kooperacja* `kamienica` i *koliba* `chata, chałupa`, które – być może jako związane z prywatną własnością w okresie socjalizmu (Nikolova 1987) nie były używane w rozmowach, prasie codziennej i literaturze popularnej minionego okresu, skąd pochodzą słowoformy.

3. Analiza semazjologiczna

Reprezentacja struktury semantycznej prototypowego znaczenia leksemów *kášta/dom* została zaproponowana jako matryca domen z wyszczególnionymi w domenach profilami i wartościami. Określając tę matrycę warto odwołać się do kapitalnej tezy R. Langackera, iż „Znaczenia kryją się w umysłach użytkowników języka, którzy produkują i rozumieją kolejne wyrażenia” (Langacker 2009: 48) oraz do zdefiniowania znaczenia jako treści pojęciowej, ujętej właśnie w matrycę domen oraz jako sposób obrazowania owej treści. Na treść składającą się domeny (Langacker 2009: 70 – 71) przywołane przez dany leksem. J. Taylor (Taylor 2007: 234) definiuje domenę jako „pewien obszar wiedzy stanowiący kontekst dla konceptualizacji danej jednostki semantycznej”. Interpretowane są one jako wskazanie wszelkiego rodzaju treści pojęciowej lub sfery doświadczenia. Profilowanie informacji związane ze sposobem obrazowania sceny: odsłania różne domeny użyte w różnych sytuacjach. Zadaniem naszym będzie zaproponowanie matrycy domen kognitywnych. Domeny, ich profile i wartości zostały ustalone na bazie stworzonego kwestionariusza dla naszych czterech języków oraz wypełnione przez rodzimych użytkowników języka bułgarskiego w liczbie 50 osób. Podobnymi badaniami zostali objęci Polacy, Niemcy i Anglicy.

Należy zaznaczyć, iż podejścia onomazjologiczne i semazjologiczne wykazują cechy wspólne, gdyż „stosując je napotyamy podobne zjawiska w sferze efektów prototypowych, połączeń semantycznych czy nieostrości” (Geeraerts 2001: 70). Można je uznać w pewnej mierze za komplementarne.

Warto także zaznaczyć, że domeny nie stanowią obszarów wiedzy ostro odgraniczonych od siebie np. w przypadku leksemu *kášta* domena PRZESTRZEŃ rozumiana jako `wygląd domu` – obiektu trójwymiarowego zazębia się z domeną LOKALIZACJA rozumianą w kontekście – `wymiar przestrzenny domu`.

Matryca domen *kášta/dom* obejmuje – jak ustalono (Bierwiaczonek 2016) – następujące domeny, wraz z ich profilami i wartościami:

PRZESTRZEŃ (tj. wygląd domu jako obiektu trójwymiarowego), LOKALIZACJA (gdzie znajdują się domy) RELACJA CAŁOŚĆ-CZEŚĆ (A – części zewnętrzne; B – części wewnętrzne domu), MATERIAŁ, ZAWARTOŚĆ (A – rzeczy; B – ludzie), CZYNNOŚCI (A – w domu, gdzie [dom jako MIEJSCE] oraz B – „wobec” domu, gdzie [dom jako PATIENS]), WARTOŚĆ (przy czym ankietowani wskazywali jedynie na wartość emocjonalną). Profile zostały ustalone w oparciu o kwestionariusz, wypełniony przez 50 respondentów – nosicieli języka bułgarskiego, podobnie jak trzy pozostałe kwestionariusze. Ankieta zawierała 10 pytań o charakterze otwartym z jednoczesnym ograniczeniem ilości odpowiedzi, natomiast pytanie nr 11 zawierało prośbę o wskazanie 4 typowych domów bułgarskich przedstawionych na zdjęciach. Były wśród nich bogaty dom z Koprivšticy z okresu bułgarskiego Odrodzenia, dom z čardakiem z Płowdiwu, blokowisko i kamienica rogowa z Sofii (zdjęcia nr 4, 6, 15, 16). Mogło być wskazywane również zdjęcie z domkami – szeregowcami jako typowej zabudowy w naszych krajach (zdjęcie nr 20) oraz blok (zdjęcie nr 17).

A: ankieta АНКЕТА

Възраст: Пол:

Моля, изпълнете посочените по-долу задания.

1. Сграда за живеене е:
2. Как изглежда домът? Избройте максимално 5 елемента на дома, видени отвън.
3. От какви материали се строят домовете? Дайте поне 5 отговора.
4. Избройте максимално 5 помещения, които се намират в дома.
5. Какво обикновено се намира в дома? Избройте максимално 10 неща.
6. Кой обикновено живее в дома? Дайте максимално 7 отговора.
7. Къде обикновено се намира домът? Дайте максимално 5 отговора.
8. Какво обикновено се прави вкъщи? Дайте максимално 7 отговора.
9. Какво се прави с къщата? Дайте максимално 10 дейности.
10. С какви чувства свързвате дома? Избройте максимално 5 чувства.
11. Посочете 4 типични жилища.

Wstępna analiza tekstu ankiety pozwala już uchwycić pewne różnice semantyczne i pragmatyczne w stosowalności leksemów *dom* i *kăšta* w języku bułgarskim. Otóż *kăšta* jest częściej używana w sensie budynku, jego materialnej substancji i zewnętrznego wystroju, podczas gdy *dom* wiąże się z wystrojem wewnętrznym, rodziną go zamieszkującą, *atmosferą domu* i sferą *uczuć*. Określenie *vkăšti* oznacza *w domu*, a nie – `w budynku`.

Poniższe zestawienie prezentuje poszczególne domeny dla leksemów *dom* | *kăšta* oraz profile ustalone na podstawie odpowiedzi ankietowanych:

Domena: Profile i||lub wartości

PRZESTRZEŃ: zdjęcia: studenci wskazali zdjęcia nr 4, 6, 15, 16, 17 oraz 20

LOKALIZACJA²: v grada⁽⁴⁷⁾, na selo⁽⁴⁷⁾, v planina⁽²⁵⁾, v gora⁽²⁰⁾, do more⁽⁵⁾, na ostrova⁽¹⁾, na zemjata⁽²⁾, v stolicata⁽³⁾, v provincjata⁽³⁾, v blok⁽¹⁾, v kăšta⁽¹⁾.

RELACJA CAŁOŚĆ-CZĘŚĆ:

A: **Wygląd zewnętrzny domu:** prozorci⁽⁵⁰⁾, dvor⁽⁴⁹⁾, vrata⁽⁴⁴⁾, ograda⁽⁴⁵⁾, vhod|dvor⁽³⁰⁾, gradinka s ograda⁽¹⁵⁾, fronton⁽³⁾, arka⁽³⁾, prjaslo⁽²⁾, steni⁽¹⁶⁾, štori|perdeta⁽³⁾, terasi⁽³⁾, rastenija⁽³⁾, balkoni⁽¹⁰⁾, prane⁽²⁾, fasada⁽³⁾,

² Cyfry umieszczone w nawiasach wskazują liczbę respondentów spośród 50 osób, które podały (lub wskazały) daną odpowiedź.

komin⁽³⁾, dim⁽¹⁾, saksii⁽²⁾, pokriv⁽⁶⁾, svete se lampa⁽¹⁾, zavesi⁽¹⁾, svetlina⁽¹⁾, kuče⁽³⁾.

B: Wygląd wewnętrzny domu: dnevna⁽⁴⁵⁾, kuhinja⁽⁴⁹⁾, spalnja⁽⁴⁸⁾, detska⁽³⁵⁾, banja⁽³⁰⁾, trapezarija⁽²⁵⁾, kabinet⁽²⁾, koridor⁽⁴⁾, biblioteka⁽²⁾, drešnik⁽³⁾, sklad⁽¹⁾, hol⁽⁵⁾, toaletna⁽¹⁰⁾, vsekidnevna⁽⁴⁾, kiler⁽³⁾, meze⁽¹⁾, tavanski pomeštenija⁽¹⁾.

MATERIAŁ: tuhli⁽⁴⁸⁾, ciment⁽²⁰⁾, dārvo⁽²⁵⁾, keremidi⁽¹⁵⁾, kirpič⁽¹⁶⁾, var⁽²⁾, dārvesina⁽¹⁾, blokčeta za zidarija ot gazobeton⁽¹⁾, keramični tuhli⁽¹⁾, stomanena konstrukcija⁽²⁾, krāgli dārveni trupi⁽¹⁾, beton⁽²⁰⁾, panelni konstrukcii⁽⁵⁾, metal⁽⁶⁾, kamāk⁽¹⁾, željazo⁽²⁾, armatura⁽²⁾, gotovi paneli⁽³⁾, stāklo⁽³⁾, pjasāk⁽⁴⁾, pločki⁽²⁾, led⁽¹⁾, lamarina⁽¹⁾, palatki⁽¹⁾.

ZAWARTOŚĆ

A: rzeczy: semejno bogatstvo⁽¹⁾, knigi⁽³⁾, spomeni ot po-stari i segašni pokolenija⁽¹⁾, masa⁽²⁵⁾, stolove⁽³⁰⁾, garderob⁽¹⁰⁾, leglo⁽²⁶⁾, bitova tehnika⁽³⁾, bjuro⁽⁴⁾, ška⁽⁵⁾, biblioteka⁽⁵⁾, divan⁽²⁾, kilim⁽³⁾, pečka⁽⁴⁾, hladnilnik⁽¹⁵⁾, televizor⁽¹⁵⁾, kompjuter⁽¹⁵⁾, mebeli⁽²⁰⁾, paralnja⁽³⁾, snimki⁽¹⁾, spomeni⁽¹⁾ (wspomnienia), drehi⁽²⁾, tehnika⁽³⁾, hrana⁽¹⁾ (jedzenie), lični vešti⁽²⁾, cvetja⁽²⁾, električeski prisposoblenija i uredi⁽¹⁾, dekoracija (kartini)⁽¹⁾, toaletna pečka⁽²⁾, kanape⁽¹⁾, privori za hranene⁽¹⁾, gotvarska pečka⁽¹⁾, hljab⁽¹⁾, sapun⁽¹⁾, čaršafi⁽¹⁾, lampi⁽¹⁾, uredi⁽²⁾, metli⁽¹⁾, parcali⁽¹⁾, obuvki⁽¹⁾, drehi⁽²⁾.

B: ludzie (kto mieszka w domu): mama⁽⁴⁵⁾, baba⁽²⁸⁾, tati⁽⁴⁵⁾, djado⁽³⁰⁾, kaka⁽¹⁰⁾, roditeli i deca⁽¹⁵⁾, ponjakoga drugi členove na edno semejstvo: lelja, čičo, vujčo⁽²⁾ itp., māj i žena⁽²⁾, deca⁽¹⁵⁾, hora⁽²⁾, roditeli⁽¹⁵⁾, semejstvo⁽¹³⁾, pensjoneri⁽³⁾ (emeryci), bratja i sestri⁽³⁾, babi i djadovci⁽³⁾, sāprug i sāpruga⁽²⁾, majka⁽¹⁾, bašta⁽¹⁾.

C: zwierzęta: kuče⁽⁴⁵⁾, kotka⁽⁴⁴⁾, domašni ljubimci⁽³⁵⁾ (domowi ulubieńcy), ribki⁽¹⁾

CZYNNOSCI: A: w domu jadene⁽⁴⁸⁾, spane⁽⁴⁵⁾, kāpane⁽³⁴⁾, četene⁽³²⁾, gotvene⁽³²⁾, govorene⁽²⁵⁾, sābirane⁽²⁴⁾, hranene⁽⁴⁷⁾, počivane⁽²⁸⁾, čistene⁽²⁴⁾, igrane⁽¹⁸⁾, gledane (televizija), rabota⁽²⁸⁾, živene⁽¹⁰⁾, nauka⁽¹⁰⁾, srešta⁽²⁰⁾, prekārvene vreme s prijateli i rodnini⁽²⁾, smeene, sābirane sās semejstvo⁽²⁾.

B: wobec domu: čistene⁽⁴⁵⁾, podreždane⁽²⁰⁾, poddāržane⁽²⁰⁾, pazene⁽¹⁰⁾, remontirane⁽⁸⁾, zaključvane⁽⁷⁾, davane nazaem⁽²⁾, postroene⁽³⁾, obostroene⁽³⁾, kupuvane⁽¹⁰⁾, grižene za neja⁽⁸⁾, ukrasjava se⁽³⁾, prodavane⁽¹⁰⁾, sāzdavane ujut⁽³⁾, restavrirane⁽³⁾, otoplenie⁽⁴⁾, renovirane⁽²⁾, kanene gosti⁽²⁾.

WARTOŚĆ (głównie) **EMOCJONALNA:** spokojstvie⁽⁴⁹⁾, nostalgija⁽²⁵⁾, toplota⁽²⁷⁾, ljubov⁽³⁸⁾, vseotdajnost⁽²⁾, zadružnost⁽⁵⁾, zagriženost⁽⁸⁾, radost⁽⁷⁾, ujut⁽³⁾, štastie⁽¹⁵⁾, svoboda⁽²⁾, harmonija⁽³⁾, red⁽¹⁾,

komfort⁽³⁾, sigurnost⁽⁸⁾, bezopasnost⁽¹⁰⁾, privърzanost⁽⁵⁾, gordnost⁽¹²⁾, smjah⁽³⁾, podkrepa⁽⁵⁾.

B: Taksonomia

W podsumowaniu wyników ankiety trzeba podkreślić dużą moc eksplanacyjną teorii prototypów, która w postępowaniu indukcyjnym umożliwia zbudowanie reprezentacji semantycznej poprzez odwołanie się do kapitalnego pojęcia reprezentatywności. Zgodnie z zasadą, iż częstość występowania danego egzemplarza w rzeczywistości pozajęzykowej prowadzi do przekonania o jego typowości wśród jednostek tworzących gatunek (Lakoff 1986, 1986a), to zaś stwarza możliwość użycia go w typowych kontekstach i kształtuje znaczenie kontekstowe, ważne przy eksploracji materiału językowego. Prowadzi do kształtowania znaczenia na podstawie frekwencywności `co jakie jest najczęściej`, a tym samym do sądu uogólniającego: `to, co jest najczęściej – jest typowe` a zarazem `standardowe` i `normalne`. Odwołuje się również przy określaniu standardu do przekonań kulturowych (Nowakowska-Kempna 1995: 67). Dają temu wyraz studenci, kształtując prototyp *domu* i reprezentację semantyczną na nim bazującą, poprzez przekonania odznaczające się dużą frekwencją cech charakteryzujących standardowy, normalny dom. Profile wyrażają się poprzez eksponowanie różnych elementów mebli lub wystroju pokoju np. *bjuro, biblioteka, knigi* dla przedmiotów znajdujących się w *gabinecie*.

Badania ankietowe posłużyły do ustalenia prototypowego znaczenia leksemu *dom/kášta* w naszych czterech językach. Na ich podstawie można było zaproponować modyfikację pierwszej wersji prototypu i przyjąć ostatecznie, że *dom/kášta* to `budynek, w którym żyją ludzie i wykonują różne czynności`. Prototyp obejmuje określenie `budynek dla rodziny` a więc ostatecznie: `budynek, w którym żyje rodzina i wykonuje różne czynności`.

Analiza taksonomiczna wykazała również istnienie dwóch znaczeń leksemów *dom/kášta* używanych w określonych kontekstach o znaczeniu *dom/kášta* `budynek mieszkalny` oraz `budynek niemieszkalny`. Przyporządkowania te nie zawsze są jednoznaczne, ponieważ domeny w niektórych przypadkach nakładają się na siebie np. *Sutshaus* `dwór rezydencja` czy *imение* `dwór, posiadłość`. Charakteryzując prototypowy dom posłużymy się wyrażeniami o największej frekwencji. Mówiąc o domu studenci bułgaryści i sławiści wskazali: *v grada, na selo* oraz *v planina*. Dom musi zawierać zewnętrznie *prozorci, dvor, vrata i ograda*. Wewnątrz znajdują się *dnevna, kuhnja, spalnja, detska i banja*. Najczęściej zbudowany jest z: *tuhli, ciment, dърvo, kirpič i beton*. Wśród ważnych

rzeczy występują tutaj: *leglo, masa, mebeli* oraz *televizor i kompjuter*. W domu mieszkają *mama i tati, deca, baba i djado*, co wskazuje jednoznacznie na funkcjonowanie w domach jednorodzinnych rodziny trójpokoleniowej: rodziców, dzieci i dziadków. Z rodziną mieszkają także zwykle *kuče i kotka* oraz inne zwierzęta określone jako *domašni ljubimci*. Ważne czynności wykonywane w domu to: *jadene, spane, kãpane, četene, gotvene, hranene* oraz *počivane, čistene, govorene, sãbirane i robotvane*. Istotny jest fakt, że oprócz czynności życiowych rodziny znalazły się także *četene* `czytanie`, *počivane* `odpoczywanie`, *govorene* `rozmowa` i *sãbirane* `zbieranie się`||spotkanie(-a). Czynności wobec domu to *čistene, podreždane, poddãržane, pazene* a także *kupuvane i prodavane*.

Najważniejsze wartości emocjonalne związane z domem to: *spokojstvie, ljubov, nostalgija, toplota, štastie*. O ile *ljubov* `miłość` wymieniana jest zgodnie przez respondentów wypowiadających się w czterech wybranych językach, jak również *štastie* `szczęście` to dziwić może pozycja wartości *spokojstvie* `spokój, uspokojenie` oraz wartość percypowana dotykiem (temperatura) `toplota` `ciepło`.

Dziwi również wysokie miejsce pojęcia *nostalgija* `nostalgia` oznaczająca tutaj tęsknotę za domem. Respondenci nie wymieniają wartości estetycznych i ekonomicznych. Warto zaznaczyć natomiast, że w ankietach pojawiają się właśnie wartości percypowane słuchem np. *spokój, cisza*, które pozwalają przyjąć, że dla nich dom to *oaza spokoju*, a także wartości użytkowe: *bezpieczeństwo, komfort, odpoczynek*. Wartości interpersonalne (*miłość, zaufanie*), indywidualne (*bezpieczeństwo, komfort, duma*||poczucie własnej wartości) mają swoją pozycję.

W porównaniu struktur semantycznych należy uwzględnić oba podejścia onomazjologiczne i semazjologiczne dla pełnego obrazu analizowanego pojęcia.

C: Główne metonimiczne rozszerzenia leksemów dom/kãšta

W językoznawstwie kognitywnym metonimię uważa się za proces poznawczy aktywizujący pojęcie A poprzez aktywizację pojęcia B, przy założeniu, że oba pojęcia pozostają wobec siebie w ścisłym związku funkcjonalnym (Radden, Kövecses 1999, Bierwiaczonek 2013, Barcelona 2002). Metonimia – zdaniem G. Lakoffa i M. Johnsona (Lakoff, Johnson 2010: 59) – „pełni głównie funkcję desygnacyjną, co pozwala nam używać pewnego pojęcia tak, aby zastąpiło inne”.

A. Wzdłuż osi pionowej taksonomii *budynków* (czyli osi relacji hiponimicznych)

A1. W języku angielskim i||lub bułgarskim

a) generalizacja `dom mieszkalny`>`budynek`

b) specjalizacja `budynek administracyjny`>`budynek władzy administracyjnej|izby reprezentantów (np. the House, *The Senate approved the bill but the House voted against it*)

c) specjalizacja sensu `miejsce prowadzenia działalności` np. *the house – brothel obštežitie, detski dom*

d) generalizacja nieoparta na taksonimii: *dom* `budynek, gdzie czuje się dobrze i bezpiecznie`>`miejsce, gdzie czuję się dobrze i bezpiecznie np. *domăt||internat||Bălgarija, v kojato se čuvstvuvam kato vkăšti*

tova e sgrada||kăšta||žilište||monastir v kojto dobre i sigurno se čuvstvuvam kato vkăšti||doma

B. Główne rozszerzenia sensu leksemów *dom||kăšta* wzdłuż osi poziomej taksonomii polegające na modyfikacji cech w językach angielskim i||lub bułgarskim

a) modyfikacja cech `dom mieszkalny`>`budynek administracyjny np. *Houses of Parliament* 1a: cechy w domenach: funkcja, części, wielkość, lokalizacja, mieszkańcy

b) modyfikacja cech `dom mieszkalny dla grup` np. *internat, dom na dominikancite, dom za počivka*

c) modyfikacja cech `dom mieszkalny`>`dom prowadzenia działalności` np. *turističeski dom, pensionat, počiven a. kurorten dom, hotel, motel, hiža, enorija, eparfija*

c1 cechy w domenach: funkcja, części

d) modyfikacja cech `dom mieszkalny dla ludzi`>`dla zwierząt np. *košer, gnezdo, konjušna, obor, kurnik, ovčarska koliba*

W czterech badanych językach występuje bogactwo konstrukcji metonimicznych dotyczących leksemu *dom* w języku bułgarskim – *dom*, rzadziej: *kăšta*.

a) DOM za arystokratyczną rodzinę np. *domăt na Jagelonite, dom Čartoryski*

b) DOM za mieszkanie lub pomieszczenie, w którym się mieszka np. *njamaše ja vkăšti/doma*

c) DOM za ludzi mieszkających lub przebywających w domu: *obrăštam celata kăšta nagore s krakata*

d) DOM za ogół spraw rodzinnych, gospodarskich: *čjalata kăšta e na glavata mi, zanimavam se s doma*

e) DOM za instytucję społeczną, handlową: *koncert za detskijat dom*

f) DOM za jednostkę przestrzeni w której dom się znajduje: *Bălgarija e mojă dom*.

Dom jako przydawka

Jako przydawka leksemy *dom*||*kăšta* modyfikują najczęściej rzeczowniki, ale występują też z innymi częściami mowy. Złożenia typu *house* + *rzeczownik* występują w języku angielskim np. *housebreaker*, *housemaster* (ludzie), *housecoat*, *houseboat* (artefakty) *houseroom*, *housetop* (część-całość) *house music* (produkty).

Zestawienia z leksemem *dom* w języku bułgarskim przedstawiają się następująco:

DOM jako podstawa zestawień w języku bułgarskim:

a) LUDZIE i Bóg np. *dom na kulturnite dejci*, *detski dom*, *dom majka i dete*, *Boži dom*|*hram*, *starčeskijaŭ dom*.

b) PLACÓWKA OPIEKUŃCZA: *dom na pensionera*, *dom za socialni griži*, *dom na tretata văzrast*, *dom za bežanci*, częściej: *bežanski lager*, *popraviteln dom*.

c) PLACÓWKA KULTURY: *dom na kulturnite dejci*.

d) HANDEL i USŁUGI: *aukcionna kăšta*, *bankerska kăšta*, *tărgovska kăšta*, *založna kăšta*, *pogrebalna agencija*, *kăšta za počivka*, *kăšta za gosti*, *izdatelska kăšta*, *modna kăšta* ale: *publičen dom*.

Zauważmy, iż handel i usługi obsługuje leksem *kăšta* o wyraźnej konotacji `budynek` a nie: `dom mieszkalny`

4. Rozszerzenia metaforyczne

Niezwykle bogate są rozszerzenia metaforyczne z leksemu *dom* dla czterech badanych języków. W języku bułgarskim wiąże się one z frazeologią oraz paremią (przysłowia, porzekadła, gnomy itp.) o charakterze metaforycznym, np. *Belijat dom*, *Avramov dom*, *vărtija dom* `zakładam rodzinę`, *njama da umra u doma si* `met. praca, która wymaga ciągle podróży i nie można umrzeć w swoim domu`, *domašno pile* `domator`, *domăt na njakogo e vinagi otvoren za njakogo*, *igralen dom*, *otvorena kăšta*, *domăt na upravljavaštija*, *dom na svobodnite nravi*, *vkăšti sâm si* `odkryłem coś, zrozumiałem`, *njakoj se čuvstva kato u doma si* `ktoś się czuje jak u siebie w domu` itp.

Ważne są również rozszerzenia metaftonimiczne zakładające podwójną relację metaforyczno-metonimiczną (Goosens 1990) np. *selski dom*, *gradski dom*|*kăšta*, *gotičeska kăšta*, *stekleni kăšti*, *modna kăšta* itp.

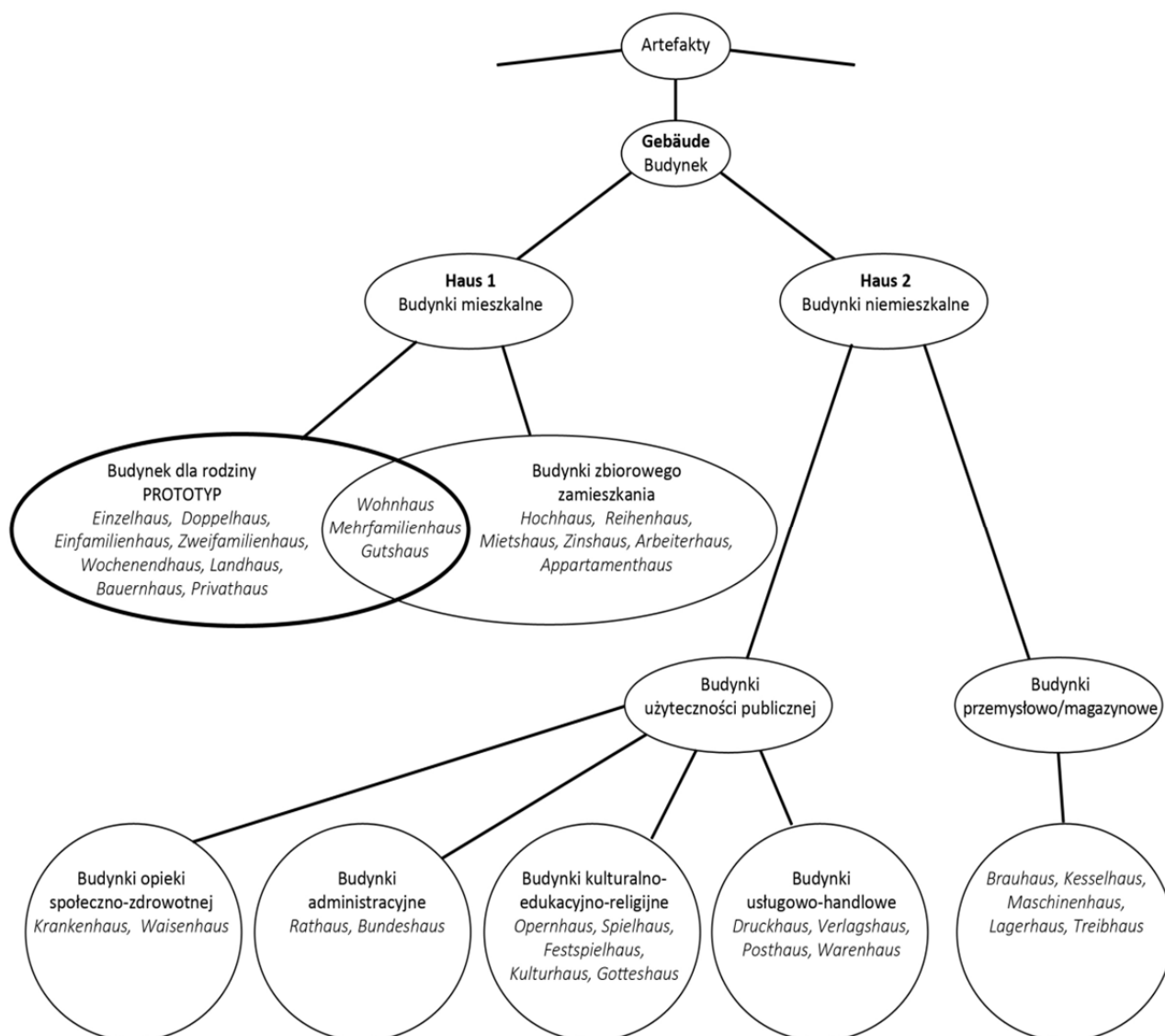
Wszechstronna analiza rozszerzeń metaforycznych i metaftonimicznych wymagałaby osobnego artykułu. W tym została jedynie zasygnalizowana.

Porównanie zawierające pełną analizę porównawczo-leksykalną dla języków słowiańskich (polski i bułgarski) oraz germańskich (angielski i

niemiecki) przenieść się musi z konieczności w obszerne studium, być może w osobną monografię. Niniejszy artykuł przynosi jedynie wstępny szkic wspomnianej problematyki.

Dążąc do wyjaśnienia znaczenia jednostki semantycznej *dom||kǎšta* itd. zastosowano także analizę semazjologiczną, wychodząc od formy do znaczenia.

Łącuch polisemiczny³ wyrażenie dom ‘Haus’ z przykładami dla języka niemieckiego (jako przykładowo opracowana polisemia)

³ Opracowanie z artykułu H. Kaczmarek i E. Pawlikowskiej-Asendrych (2016)

LITERATURA

- Barcelona 2002:** Barcelona, A. Clarifying and Applying the Notions of Metaphor and Metonymy within Cognitive Linguistics. // *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast* (Cognitive Linguistics Research 20), red. R. Dirven, R. Pörings. Berlin: De Gruyter Mouton, 2002, s. 207 – 278.
- Bartmiński 1990:** Bartmiński, J. *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, w: *Językowy obraz świata*. red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin UMCS, 1990, s. 109 – 129.
- Bartmiński, Bielińska-Gardziel, Niebrzegowska-Bartmińska 2014:** Bartmiński, J., Bielińska-Gardziel, I., Niebrzegowska-Bartmińska, S. (red) *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów. 2. Wokół europejskiej aksjofery*, Lublin: UMCS, 2014.
- Bierwiazonek 2013:** Bierwiazonek, B. *Metonymy in Language, Thought and Brain*. Sheffield: Equinox Publishing, 2013.
- Bierwiazonek 2016:** Bierwiazonek, B. *Cognitive Lexical Semantics: Hause – Intro*. “Cognitive Linguistics” [w druku, in press]
- Bułat Silva 2014:** Bułat Silva, Z. Portugalski DOM – badanie korpusowe. // *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów 2. Wokół europejskiej aksjofery*, red. J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska. Lublin: UMCS, 2014, s. 41 – 52.
- Chlebda 1993:** Chlebda, W. *Frazematyka* w: *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*. t. 2. Współczesny język polski. red. J. Bartmiński, Wrocław: Wiedza o kulturze, 1993, s. 327 – 334.
- Chlebda 2000:** Chlebda, W. *Płaszczyzny oglądu językowego obrazu świata w opisie semantycznym języka* w: *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich* Opole: Uniwersytet Opolski, 2000, s. 163 – 178.
- Geeraerts 2001:** Geeraerts, D. Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa. // *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*, red. E. Tabakowska. Kraków: Universitas, 2001.
- Goosens 1990:** Goosens, L. *Metaphonymy: the Interaction of Metaphor and Metonymy in Expressions for Linguistic Action*, w: “Cognitive Linguistics”: 1990: 1 – 3, s. 323 – 340.
- Kaczmarek, Pawlikowska-Asendrych 2016:** Kaczmarek, H., Pawlikowska-Asendrych, E. *Struktura semantyczna pojęcia HAUS. Analiza w ujęciu kognitywnym*. // *Dociekania semantyczne*. red. A. Libura, D. Bębeniec, H. Kowalewski. Kraków: Universitas 2016, w druku.

- Kardela 1992:** Kardela, H. *Onomazjologiczny aspekt semantyki kognitywnej*. // *Język a Kultura, tom 8, Podstawy metodologiczne semantyki współczesnej*, red: I. Nowakowska-Kempna, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1992.
- Lakoff 1986:** Lakoff, G. *Cognitive Semantics*, “Quaderni di Studi Semiotici: Meaning and Mental Representation”, red. U. Eco. Versus, 1986: 44/45, s. 119 – 155.
- Lakoff 1986a:** Lakoff, G. *Classifiers as a Reflection on Mind*. w: *Noun Classes and Categorization*. red: C. Craig, Amsterdam: Benjamins s. 12 – 51.
- Lakoff, Johnson 2010:** Lakoff, G., Johnson, M. *Metafory w naszym życiu*. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia, 2010.
- Langacker 2009:** Langacker, R. *Gramatyka kognitywna*. Kraków: Universitas, 2009.
- Masłowa 2004:** Маслова, В. А. *Когнитивная лингвистика*. [Maslova, V. A. *Kognitiwnaya lingvistika*] Минск: ТетраСистемс, 2004.
- Nowakowska-Kempna 1995:** Nowakowska-Kempna, I. *Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Prolegomena*. Warszawa: WSPTWP, 1995.
- Pazio-Wlazłowska, Rotmistrowa 2014:** Pazio-Wlazłowska, D., Rotmistrowa, O. W. DOM w aksjosferze współczesnych Rosjan. // *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów 2. Wokół europejskiej aksjosfery*. red: J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2014, s. 11 – 27.
- Radden, Kövecses 1999:** Radden, G., Kövecses, Z., *Towards a Theory of Metonymy*. // *Metonymy in Language and Thought*, 1999, 4, s. 17 – 60.
- Taylor 2007:** Taylor, J. R. *Gramatyka kognitywna*. Kraków: Universitas, 2007.

DICTIONARY

- Čolakova, red. 1984:** *Rečnik na bałgarskija ezik*, t. 4. dejatelen – E, Sofija: Izdat. na BAN, 1984. [Cholakova (red) Rechnik na balgarskija ezik]
- Čolakova, red. 1995:** *Rečnik na bałgarskija ezik*, t. 8. koordinatograf – L. Sofija: Izdat. na BAN, 1990. [Cholakova (red) Rechnik na balgarskija ezik]
- Dečeva 1997:** Дечева, Д. *Тълковен речник с фразеологични съчетания*. [Decheva, D. Talkoven rechnik s frazeologichni sachetaniya] София: Атлантис – КЛ, 1997

- DUDEN 2007:** DUDEN, *Deutsches Universalwörterbuch*. Mannheim, 2007.
- Dunaj 1996:** Dunaj, B. (red). *Słownik współczesnego języka polskiego*. Warszawa: Wilga, 1986.
- DWDS 10.12.2016:** <https://www.dwds.de/wb/hausen>
- Nikolova 1987:** Николова, Цв. *Честотен речник на българската разговорна реч*. [Nikolova, Tsv. *Chestoten rechnik na balgarskata razgovorna rech*]. София: Наука и изкуство, 1987.
- Oxford Thesaurus 1991:** *The Oxford Thesaurus*. Oxford: Oxford Univ. Press, 1991.
- Oxford Dictionary 2010:** *Oxford Dictionary of English*, 3. wyd. Oxford, 2010.
- PONS 2004:** PONS, *Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache*. Stuttgart, 2004.
- Romaniuk 1994:** Romaniuk, K. *Słownik teologii biblijnej*. red: Xavier Leon-Dufour, Romaniuk K, Poznań: Pallotinum, s. 211 – 214.
- WSJPPAN 2016:** *Wielki słownik języka polskiego*. Kraków: PAN, 2016. <http://www.wsjp.pl/> 10.12.2016.